

Kungaideologin i *Sverris saga*

Fredrik Charpentier Ljungqvist
(Stockholms universitet)

Hur legitimerade en kung i början av 1200-talet att han störtat det tidigare kungahuset, själv gripit makten och sedan utmanat kyrkan till den grad att han blev exkommunicerad och fick sitt rike lagt under påvens interdikt? Ingen nordisk medeltidskung kan belysa den frågan bättre än Sverrir Sigurðarson, som gjorde anspråk på den norska kronan från 1177 fram till sin död 1202. Han grep makten i strid med den norska, kyrkligt sanktionerade, tronföljsslagen från 1163, vilken stipulerade både fredlöshet och bannstraff för envar som bröt mot den (Tobiassen, 1964). Det innebär att Sverrir faktiskt, enligt lagens bokstav, var en fredlös och bannlyst man redan när han besteg tronen.

Kung Sverrir lät själv försvara sin sak i tal och skrift redan under sin regenttid. I den lysande polemiska skriften *Ett tal mot biskoparna* från slutet av 1190-talet rättfärdigas kungens position. Skriften avvisar bannlysningen mot kung Sverrir som orättfärdig och verkningslös. Ett bann som lysts över en saklös man anses vara ogiltigt och istället falla tillbaka på dem som lyst det. Vidare sägs det att kungen har överhöghet över kyrkan istället för tvärtom och slutligen avvisas med hjälp av teologiska resonemang alla kyrkans krav som Sverrir inte vill uppfylla (Holtsmark, 1931).

Sverrir ombesörjde även tillkomsten av en officiell biografi, *Sverris saga*, vars första del han själv hade uppsikt över tillkomsten av (Holm-Olsen, 1953).¹ Ingen nordisk kung före Sverrir hade tyckt det var nödvändigt att, efter kontinental förebild, legitimera sitt maktinnehav i skrift på det sättet (Koht, 1952, 64). *Sverris saga* är ett slags syntes mellan den norröna kungasagan och den kontinentala furstebiofin och ger ett unikt porträtt av ett medeltida härskarliv, som möjliggör en analys av den ideologi som hans maktanspråk legitimeras genom. Medan Erik Gunnes (1971) noggrant har undersökt vilken kungaideologi som *Ett tal mot biskoparna* ger uttryck för, har inte någon liknande utförlig studie av *Sverris saga* företagits.² Även om *Sverris saga* är en partsinlaga, som lyfter fram Sverrir i förmånligt ljus, är det fråga om en berättande text och inte en propagandapamflett som *Ett tal mot biskoparna*. Ideologin är mer dold i sagan, som till sin genre är deskriptiv, och måste därför aktivt sökas i dialoger, tal och drömmar, såväl som i beskrivningen av kungen och hans handlande. Drömmarna är av särskild betydelse för att förstå sagans kungaideologi men dessa lämnar jag åt Lars Lönnroth, som behandlar dem i sitt konferensbidrag. Syftet med detta 'paper' är att ge en inblick i vilken kungaideologi som *Sverris saga* ger uttryck för i förhållande till medeltida kristen lära.

¹ *Sverris saga* finns idag bevarad i fyra medeltida handskrifter. Jag har brukat Gustav Indrebøes diplomatiska utgåva (1920) av AM 327 4°, som av filologer generellt sett anses vara den mest tillförlitliga handskriften.

² Årmann (1997), Bagge (1996), Gurevich (1992), Loescher (1984), Lönnroth (2005) och Orning (2004) har behandlat ämnet, men inte med sagans kungaideologi som fokus i sina frågeställningar.

Det finns två olika kungaideologier som *Sverris saga* kan tänkas spegla, en traditionellt norrön och en kristet färgad från kontinenten. I den traditionella norröna var en god kung detsamma som en framgångsrik kung. Det tycks ha varit framgången som legitimerade rätten till tronen (Bagge, 1991). När kungamakten började institutionaliseras under 1100-talet förändrades kraven som ställdes på kungen. I och med den nordiska integrationen med det kristna Europa blev en religiös legitimitet för maktutövningen nödvändig. *Rex iustus*-ideologin gjorde sitt intåg på norrönt område. Den byggde på den kyrkliga uppfattningen att både *regnum* och *sacerdotium* har upprättats på jorden för att förverkliga Guds vilja. *Regnums* huvuduppgift är att stå som garant för *pax* (harmoni och fred) *et justitia* (rättvisa och underkastelse för Guds vilja) (Hellström, 1982). Därför måste statens överhuvud, kungen, besitta bestämda etisk-religiösa egenskaper för att vara en legitim härskare.

Sverre Bagge (1996) menar att *Sverris saga*, till skillnad från *Hákonar saga Hákonarsonar*, domineras av traditionell norrön kungaideologi med få spår av äkta *rex iustus*-tänkande. Han hävdar att till och med *Heimskringla* innehåller mer referenser till *rex iustus*-ideologin än vad *Sverris saga* gör (Bagge, 1991, 66, 132; 1996, 81–82), fastän *Heimskringla* lika lite som *Sverris saga* behandlar civilt styre. Bagge har inte fått stå oemotsagd. Lars Lönnroth (1998, 143–146) har väckt frågan om skillnaderna som Bagge finner beror på skillnader i idéer kring kungadömet eller om skillnaderna beror på faktiska olikheter i kungarnas respektive liv och också på skilda berättarideal. Lönnroth (1998, 146) har, med utgångspunkt från sin kunskap om kungasagan som litterär genre, invänt mot att Bagge betraktar uttrycken för *rex iustus*-tänkande i *Sverris saga* som blott pliktskyldiga eftergifter till den kristna kungaideologin. Claus Krag (2005, 66) ger Lönnroth rätt i att det är de krigiska förhållanden som Sverrir verkar under, snarare än ideologin, som skiljer sig åt jämfört med kung Hákons regentskap (1217–1263). Krag pekar främst på den tydliga ideologiska diskrepansen mellan den högstämda kungaideologin han menar att sagan präglas av och den gerillaverksamhet som birkebeinarna tvingas ägna sig åt.

Rättsgrunderna för Sverrirs tronanspråk

I *Sverris saga* framkommer det, direkt eller indirekt, flera grunder till att Sverrir är en rättmätig kung. Ármann Jakobsson (1997, 269) har i sin bok om norrön kungaideologi, *Í leit að konungi*, utkristalliserat fyra olika argument för Sverrirs legitimitet som kung: Han är för det första kungason. För det andra är han vald av Gud som stödjer honom i varje prövning, uppenbarar sig för honom i drömmar, bistår honom med väder och vind, och ger till slut seger. För det tredje måste han utstå stora prövningar för att bli kung. För det fjärde är han den mest passande kungen, klok, stark och rättfärdig.

Vilken av grunderna är den viktigaste? På den punkten råder det delade meningar. Enligt exempelvis Aron J. Gurevich (1992, 84–85), Geoffrey Malcolm Gathorne-Hardy (1956, 212–213, 267) och Halvdan Koht (1952, 14, 17) är det främst att Gud har valt ut Sverrir till kung som legitimerar hans tronanspråk. Sverre Bagge (1996, 59, 87) har däremot, som redan nämnts, i sin tongivande forskning menat att sagan legitimerar Sverrir med att han är kungason och genom hans framgångar på slagfältet. Den religiösa legitimiteten ser Bagge (1996) som underordnad och som en kompletterande legitimering av Sverrirs kungarätt.

Att Sverrir är kungason och därmed kan göra anspråk på tronen är ett återkommande inslag i sagan.³ Vid några tillfällen framförs hans kungliga blod som den primära rättsgrunden till hans tronanspråk.⁴ Det sägs bland annat att 'han fick kämpa sig till sitt farsarv' (kap. 18) och att det inte fanns 'någon i Norge som var närmare än han till att bära kunganamn för Gud och människor på den tiden' (kap. 133). Bagge har således rätt i att arvsrätten till kungariket vid ett flertal tillfällen framförs som grund för tronanspråket. Frågan är emellertid om arvsrätten i sig är en *tillräcklig* grund för att legitimera ett övertagande av tronen för Sverrir.

Det verkar som att så inte är fallet. När Eiríkr, som påstår sig vara bror till Sverrir, vill bevisa sitt fäderne med jämbörd, klagör Sverrir för Eiríkr att det inte kan bli fråga om att få dela kungamakten med honom, även om Eiríkr också skulle vara son till kung Sigurðr. Sverrir anser sig nämligen ha fått utstå alltför mycken livsfara och hårda prövningar för att avstå från något av det han vunnit (kap. 59). Arvsrätten är här alltså inte tillräcklig för att kunna kräva rätt till tronen.

Kan det istället vara de prövningar som Sverrir framgångsrikt har fått genomgå innan han blivit kung som legitimerar hans makt? Sverrir förlitar sig hela tiden på Gud, som alltid avgör utgången i de strider han utkämpar till hans fördel.⁵ Eftersom Sverrir ständigt segrar står Gud, vilket sagan framhåller, på Sverrirs sida och kan inte då framgången i sig därmed vara ett bevis för att kungen är rättmätig? Bagge (1996, 81) lutar sig mot en sådan tolkning men menar samtidigt att sagan fokuserar på Sverrir som person och inte lyfter fram någon allmän kungaideologi kring kungadömet av Guds nåde. Jag har svårt att acceptera den tolkningen. Fokuseringen på att Gud har valt ut Sverrir till kung av Norge och hela tiden står vid hans sida måste väl om något uppfattas som en ideologiskt färgad framställning? Låt oss nu titta på hur Sverrir själv, i de tal som sagan återger, berättigar sitt tronanspråk och tolkar sitt gudomliga stöd.

Sverrir hävdar att det inte finns något som Gud avskyr så mycket som högmod. Till sitt stöd brukar han berättelserna i Gamla Testamentet. Dessa skildringar om Israels kungar och krig var, får vi inte glömma, en realitet för medeltidens människor som kopplades till samtida politiska händelser. Sverrir jämför historicierna om högmod i Bibeln med det högmod han menar Erlingr jarl gjorde sig skyldig till när han gav sig själv jarlnamn och understod sig att ge sin son Magnús kunganamn, utan att han var kungason, i strid med 'S:t Óláfrs lag'. Sverrir påminner vidare bland annat om att Gud avvisade kung Saul på grund av högmod till förmån för kung David. Detta högmod, denna uppstudsighet mot Gud, har enligt Sverrir fått pågå 'fram tills Gud sände en liten och obetydlig man från utskären för att stävja dem i deras övermod' (kap. 99).⁶ Den mannen säger sig Sverrir vara.

³ Se till exempel kap. 4, kap. 11, kap. 18, kap. 60, kap. 112, kap. 133, kap. 176. Översättningarna från norrönt mål till svenska är genomgående mina egna. Norröna namn skrivs i de svenska översättningarna och i den löpande texten i nominativform och med s-tillägg i genitiv.

⁴ Se till exempel kap. 11, kap. 18, kap. 133.

⁵ Se kap. 7, kap. 14–16, kap. 18, kap. 21, kap. 32–33, kap. 35, kap. 47, kap. 49, kap. 51–52, kap. 94, kap. 99, kap. 138. Gud eller hans barmhärtighet återropas bland annat i kap. 11, kap. 52, kap. 59, kap. 80, kap. 96–97.

⁶ Sverrir tycks ha lagt mer skuld på Erlingr jarl än på kung Magnús: det var Erlingr jarl som gjort sin son till kung (se till exempel kap. 99).

Parallellerna mellan kung Sverrir och den bibliske kung David är många i sagan, som genomsyras av ett David- och Goliatmönster (Gathorne-Hardy, 1956, 99, 125). Kung Saul, liksom kung Magnús, var smorda av Gud. Ändå avvisade Gud kung Saul från tronen. En annan likhet mellan Bibelns Saul och kung Magnús är att båda kungarna anses regera mot Guds vilja. I Bibeln blir David Guds redskap för att störta Saul – Sverrir iklär sig rollen som Guds redskap för att störta Magnús.

Denna framställning kan – och bör – sättas in i ett större ideologiskt och historiefgrafiskt perspektiv. Genom att jämföra kung Magnús och Erlingr jarl med de stora syndarna i Gamla Testamentet blir Sverrirs krig mot dem en del av kampen mellan ont och gott i enlighet med det augustiniska världsschemat. Gud har gett Sverrir, en enkel präst från Färöarna, en roll i historien om mänsklighetens frälsning. En frälsningshistorisk historiesyn, inspirerad av det dualistiska augustiniska världsschemat, präglade den medeltida historieskrivningen, där historien förstås som kampen för människans frälsning från skapelsen till domedagen (Smalley, 1984, 28). Sverrir försöker följaktligen, enligt sagan, inta en roll i denna frälsningshistorik och därigenom framställa sitt regentskap som legitimt.

I en studie av norröna dödsföreställningar har Arnved Nedkvitne (2004, 128) uppmärksammat att *Sverris saga* avslutas med en, för samtiden tydlig, bekräftelse på att Sverrir efter sin död mottogs av Gud och följaktligen regerat i enlighet med Guds vilja. När kung Sverrir ligger inför sitt yttersta får vi veta att han ber (kap. 181):

‘Låt mitt ansikte vara bart – låt både mina vänner och ovänner få se det. Och se om de kan se något märke på mitt lik efter bannet de har lyst över mig och förbannat mig med. Då kan jag inte dölja det om jag inte har haft en bättre sak än de har sagt’.

När kungens lik sedan inspekteras kunde, enligt sagan, alla närvarande vittna ‘som en man att de aldrig tyckte sig ha sett en fagrare lekamen av en död man än hans’ (kap. 181). Betydelsen av detta får inte underskattas. Likets vackra anlete är ett otvetydigt bevis för att Gud har tagit emot Sverrirs själ (Nedkvitne, 2004, 128–129). Det i sin tur bevisar att Sverrir handlat rättfärdigt, och att följaktligen de som lyst bannet över honom handlade emot Gud, precis som det hävdas i både sagan och *Ett tal mot biskoparna*. Genom denna berättelse, som i realiteten skildrar Sverrirs himmelsfärd, låter sagan Sverrir triumfera i döden över sina motståndare. Läsaren fås att förstå att Sverrir handlat riktigt och i enlighet med Guds vilja när han i strid med tronföljdslagen störtade den av kyrkan smorde kungen från Norges tron.

Sverris saga är, som Krag (2005, 70) påpekat, väldigt mån om att hela tiden visa att Sverrir inte lider av ‘ondartad äregirighet’ eller *mala ambitio*, som kyrkan betecknade tillståndet. Orsaken är naturligtvis att Sverrir bygger sin legitimitet på att han störtar en högmodig regent från tronen med Guds mandat. Då får han ju inte själv lida av högmod (*superbia*), den värsta av dödssynderna. Tvärtom måste Sverrir gestaltas som ödmjuk. Sagan framställer Sverrirs maktövertagande närmast som en ödmjuk uppoffring från hans sida. Till en början vill han inte bli kung trots det gudomliga kallet och först under dödshot accepterar Sverrir att axla kungarollen (kap. 11). Sagan ger till exempel sken av att Sverrir ett slag hellre vill ge sig av på pilgrimsfärd till Jerusalem än verkligen försöka göra anspråk på den norska tronen

(kap. 9). Överhuvudtaget kommer Sverrirs ödmjukhet till uttryck vid ett antal tillfällen i *Sverris saga*⁷ och tydligast när han avböjer att bli kung för birkebeinarna (kap. 8):

'Jag är inte lämpad till att regera – en man som vuxit upp i ett utskär långt borta från andra länder. Jag har vidare inte träffat många andra män innan jag kom till detta land nyligen. Än mindre kan jag leda en armé eller styra ett land. Jag duger inte till något, okänd som jag är för alla.'

Sverrir påstås inta denna ödmjuka position, som kan te sig tämligen paradoxal med tanke på hans i sagan redan tillkännagivna profetiska drömmar. I dessa har han nämligen utsetts av Gud till kung av Norge och arvtagare till nationalhelgonet kung S:t Óláfr († 1030) (kap. 2, kap. 5) och han har dessutom själv sagt att 'det var föga manligt om han inte utträttade mer än en bondson ifall han var kungason' (kap. 4). Uppenbart anses det viktigt att framställa Sverrir som ödmjuk inför tanken att bli kung även mot denna bakgrund. Ett annat exempel på kung Sverrirs ödmjukhet och resonlighet är hans acceptans att dela riket med kung Magnús. Kung Magnús visar sig däremot inte vara resonabel och kräver hela Norge som sitt rike, en oresonlighet som kanske kan anses legitimera Sverrir i kampen mot honom (kap. 60).⁸ Ett undantag från Sverrirs ödmjukhet återfinns i sagans första kapitel, där hans aggressivitet som barn istället lyfts fram. Aggressiviteten kan emellertid förstås som ett tecken på att den unge Sverrir äger de nödvändiga kvalifikationerna för att bli krigare åt Gud. Dessutom blir Sverrir ödmjukare allteftersom han växer med sin uppgift.

Om min tolkning är riktig att Sverrir främst får sin legitimitet genom att vara Guds tjänare, varför lägger då sagan en så stor vikt vid att han är kungason? Enligt min mening är den mest sannolika anledningen till det att det är nödvändigt för Sverrir, för att kunna sätta in sitt maktövertagande i den frälsningshistoriska ramen, att själv framhålla att han är kungason. Eftersom lag och sedvana kräver att en kung är kungason och det är högmod att ställa sig över lagen, måste Sverrir, om han inte skall göra sig skyldig till det brott han beskyller Erlingr jarl och kung Magnús för, betona att han är kungason. Det skulle inte gå att övertygande hävda att Gud utsett en man till kung, som inte var kungason, när den lag som S:t Óláfr instiftat sägs föreskriva att endast en kungason får bli kung. Arvsrätten blir på detta sätt en *förutsättning* för att Sverrir skall kunna utge sig för att vara utsänd på ett legitimt uppdrag av Gud.

Konflikten med kyrkan

Enligt den romersk-katolska kyrkans lära var den kristna kyrkan, som utgått från Kristus genom apostlarnas mission, överordnad kungadömena, som först blivit kristna genom kyrkans mission. Det berättigade att Guds jordiska ställföreträdare, påven, var domare över världsliga furstar. Sverrir förkastade läran om kyrklig överhöghet över kungen. Det är dock inte samma sak som att Sverrir inte kunde bruka *rex iustus*-ideologin för egen del i en rojalistisk tappning.

I *Ett tal mot biskoparna* framförs ståndpunkten att kungen är överordnad kyrkan eftersom han är dess beskyddare. Kungen, som kyrkans beskyddare, skall ytterst ansvara för att förverkliga Guds vilja på jorden (Holtmark, 1931). Det innebär att även den kung, som förkastar påvekyrkans krav på kyrklig överhöghet, kan göra

⁷ Se till exempel kap. 8, kap. 11, kap. 60.

⁸ Det bör observeras att även kung Magnús framställs som ödmjuk såtillvida att han inte heller uppges ha strävat efter kungariket (kap. 89).

anspråk på att vara en *rex iustus* av Guds nåde. Således kan Sverrir också sätta sitt handlande i ett frälsningshistoriskt perspektiv, där han anser sig utsedd av Gud för att frälssa Norge utan att behöva påvekyrkan som förmedlare mellan sig själv och Gud.

Låt oss se hur *Sverris saga* ställer sig till spörsmålet om förhållandet mellan kungen och kyrkan. I sagan, precis som i *Ett tal mot biskoparna*, framkommer det att Sverrir vill begränsa kyrkans verksamhetssfär. Kyrkans män skall endast få befatta sig med andliga göromål och inte ge sig in på världsliga områden (kap. 117). Påvekyrkans representanter, som inte vill underkasta sig kunglig överhöghet och som gör anspråk på mer än andliga ting, beskylls för att vara 'bedragare' med 'syfte att berika sig' (kap. 122). En god klerk tycks, i *Sverris saga*, vara en till kungamakten lojal präst (kap. 123). Sagan visar inte minst att Sverrir ser sig som den norska kyrkans överhuvud (kap. 126).

En av de tydliga stridsfrågorna mellan kungen och kyrkan, som framkommer i *Sverris saga*, är kungens krav på jurisdiktion över kyrkans män (kap. 117, kap. 121, kap. 123). I *Ett tal mot biskoparna* framkommer det likaså att Sverrir vill få döma klerker (Bagge, 1987, 143–146; Gunnes, 1971, 149–229; Holtsmark, 1931). Likaså kräver Sverrir i sagan att ärkebiskopen skall följa landslagen (kap. 121) och anser sig ha rätt att döma kyrkans män efter den (kap. 117).

Detta var en direkt krigsförklaring mot kyrkans krav på autonomi. Den gregorianska reformrörelsen hade som kärna i sitt kyrkopolitiska program kravet på *libertas ecclesiae* ('kyrkans frihet'). Allt lekmannainflytande avvisades och en egen judiciell ordning för kyrkan och dess män (*privilegium fori*) förespråkades. Som ett påtryckningsmedel stipulerades att alla övergrepp mot kyrkans män skulle resultera i bannlysning (*privilegium canonis*) (Hellström, 1982, 26–29). När Sverrir bryter mot prästernas *privilegium fori* gör han det, enligt sagan, i rollen som en strikt försvarare av 'S:t Óláfrs lag' (kap. 112, kap. 117). Det framställs faktiskt som att Sverrir hamnar i konflikt med kyrkan eftersom han kräver att den norska lagen skall följas. Kyrkans män porträtteras som lagbrytare och *privilegium fori* som lagvidrigt. Sverrir framställs som lagens försvarare i kampen mot kyrkan och vi får då inte glömma att strikt upprätthålla lag och rätt i sitt rike är den främsta uppgiften för en *rex iustus*.

Sverris saga visar vid flera tillfällen att Sverrir har rätt i det han gör och kyrkans män fel. Även bannet de lyst över Sverrir är utfärdat med orätt, precis som *Ett tal mot biskoparna* argumenterar för. Att Sverrir har rätt i sin konflikt med ärkebiskop Eiríkr anses bevisat i sagan genom att ärkebiskopen mister sin syn när han trotsat kungen (kap. 117). Gud har straffat honom för hans olydnad mot sin världslige herre. Bannet, säger Sverrir i ett tal i sagan, som ärkebiskopen lyst över honom har 'drivits i ögonen på honom själv och han är därför blind' (kap. 121). Att Sverrir har rätt och kyrkans män fel, som jag argumenterat för ovan, bevisas också inte minst av att Sverrir mottas av Gud efter sin död (kap. 180–181).

Det tycks ändå finnas ett intresse i sagan av att tona ned konflikten med kyrkan. Påvens interdikt från 1198 nämns inte med ett enda ord. Sagaskrivaren vill förtiga att Sverrir dog exkommunicerad i ett land som lagts under påvens interdikt och med alla biskopar i exil (Bagge, 1996, 74; Brekke, 1958, 59–61, 112–113). Bagge (1996, 77) påpekar att ärkebiskop Eiríkr i sitt klagobrev till påven 1190 mest uppehåller sig vid andra saker än dem som *Sverris saga* tar upp som stridsfrågor. Brevet indikerar att stridsfrågorna är många fler och mer allmänna än sagan vill ge sken av (Bagge, 1996,

77). Kyrkostriden avslutas i *Sverris saga* egentligen med att sagan ger sken av att ett falskt påvebrev, som Sverrir läser upp, befriar honom från bannet från 1194 och erkänner att Sverrir har rätt i sin sak (kap. 128).

Kungens dygder, religiositet och civila ämbetsutövning

En *rex iustus* skall besitta specifika etisk-religiösa egenskaper. Han skall först och främst kännetecknas av *justitia* (rättvisa), *humilitas* (ödmjukhet) och *obedientia* (lydnad mot Gud). De traditionella norröna manlighetsidealen med självhävdelse och krigiskhet hör inte hemma hos en *rex iustus*. Kungens fokus skall istället ligga på livet efter detta och inte på det som levs här och nu. Låt oss se hur Sverrir, respektive rivalen kung Magnús, förhåller sig till kungaidealen i sagans framställning.

Sverre Bagge (1996) menar att kung Magnús på många sätt närmare följer idealen för en *rex iustus* än kung Sverrir. Gathorne-Hardy (1956, 174) har istället snarare betonat motsatsen; Magnús framställs som en representant för de gamla krigarkungsidealerna. Visserligen sägs det i sagan att Magnús betonar att han har svurit på att 'upprätthålla landets lag och med svärdet värja det' (kap. 60). Inför Gud kan han inte bryta dessa eder (kap. 89) och han dör hellre än bryter mot dem och låter sitt liv vila i Guds händer (kap. 60). Men samtidigt framställs kung Magnús som 'en stor dryckesman' och 'en kvinnokarl' och, i likhet med kungarna i *Heimskringla*, som 'glad och munter', 'givmild, myndig och vältalig', 'ovanligt vapendjäv' och 'förtjust i praktfulla kläder' (kap. 98). Det är karaktärsdrag som hör en traditionell norrön kung till som överväger i beskrivningen av kung Magnús. Sagan vill inte, utom när han själv får ordet och framlägger sin sak, framställa honom som en *rex iustus*.

Kung Sverrir ges däremot till stor del andra karaktärsdrag som nära följer *rex iustus*-mönstret. Som jag har argumenterat för ovan framställs kung Sverrir först och främst som ödmjuk. Visserligen är även han djäv, modig och vältalig men sagan framhåller också att han alltid höll sig nykter och åt med mycket stor måtta (kap. 176). Sverrir undanhöll sig från dryckesutsvävningar till skillnad från kung Magnús och predikade tvärtom kraftigt mot bruket av rusdrycker (kap. 104). Vi hör heller aldrig att han skulle ha hållit sig med frillor. Sverrir sägs både försvara landet utan fruktan och behärska 'väl att styra landet' i fred som en rättmätig och rättfärdig fredlig kung (kap. 96). På Sverrirs gravinskriftion, meddelar *Sverris saga*, beskrivs Sverrir bland annat som ett föredöme för den kristna tron, som manlig och ärofull försvarare av Norge och som rättens och lagens beskyddare (kap. 182). Detta blir ännu tydligare när en anhängare till kung Sverrir i sagan får förklara varför man skall följa honom:

'Ta nu emot kung Sverrir som Gud har sänt er; då får ni en hövding. Han är rättmätig, klok, givmild, vältalig, rättfärdig, fredlig, aktad och utan fruktan när det gäller att försvara landet och behärskar väl att styra landet. Nu är den Sverrir borta som härjade många köpstäder. Borta är nu också de birkebeinar som har svärmat omkring i staden och grävt med orena händer i bönders kistor. Nu skall det vara goda och mjuka hirdmän i kungens följe; de skall vara lås och nyckel för fred och frid i denna och andra köpstäder' (kap. 96).

Talet tecknar ett nästan perfekt porträtt över de sekulära, civila åtagandena för en sann *rex iustus* när krigets fasor är över. I krig skall kungen tappert försvara sitt land och när det råder fred skall han värna freden och upprätthålla lag, ordning och rättvisa.

Kungen och hans män skall skydda undersåtarna, särskilt de svaga, mot olika former av övergrepp. Att vara 'lås och nyckel för fred och frid', som sagan uttrycker det, är uppgiften för en *rex iustus*.

Motsatsförhållandet mellan beteendet i krig och fred i *rex iustus*-ideologin tycks både Sverrir själv och sagan om honom ha tillägnat sig. Enligt *Sverris saga* höll kungen ett tal 1186 där han sade att härfolk skulle vara milda som lamm i fredstid men djärva som lejon i krig. Sverrirs sigill markerade också den hållningen och löd '*Sverus rex Magnus, ferus ut leo, mitis ut agnus*' ('Kung Sverrir Magnus, vild som lejonet, mild som lammets') (Koht, 1952, 75).

Sverre Bagge (1996, 69) har fokuserat på att Sverrir aldrig lovar sina undersåtar att regera som en rättvis monark. Det är riktigt att det löftet inte ges av Sverrir. Inte heller får vi särskilt ofta ta del av den civila ämbetsutövning, främst den som rättvis domare, som hör en *rex iustus* till. Fred är emellertid ett sällsynt tillstånd medan Sverrir regerar Norge. Den civila ämbetsutövningen kan därför bara utövas undantagsvis. I en av de få beskrivningarna i *Sverris saga* av kung Sverrirs civila regentskap berättas det emellertid om ett ting han dömde på: 'Det var många saker som togs upp på det tinget, och i alla blev det en rimlig förlikning' (kap. 138). I sin konflikt med kyrkan, som jag behandlat ovan, framställs också Sverrir som en lagens företrädare i sin kamp mot de kyrkans män, som av sagan skildras som lagbrytare.

Förutom att sträva efter *pax et justitia* skall en *rex iustus* ha som sitt 'politiska program' att leda sina undersåtar mot det överordnade målet: *regnum Dei*. Bagge (1996, 81) anser att Sverrir sällan uttrycker några sådana generella principer för kungens makt och ansvar för folket. Att detta inte kommer klart till uttryck i sagan är riktigt, men jag vill invända mot att sådana principer inte skulle finnas. Som en kristendomens vapendragare värnar Sverrir om sina mäns salighet och han framställs, trots den bittra konflikten med kyrkan, genomgående som en mycket from man. Eftersom han sällan får möjlighet att verka civilt i fredstid skildras han istället som själasörjare för sina män i fält.

Sverrirs fromhet manifesteras flera gånger i sagan i form av religiöst färgade tal, som inte är annat än rena predikningar. Han förlåter sina fiender (kap. 125, kap. 179) och ber för att hans män skall göra detsamma (kap. 13, kap. 56). De har, påminner han, sina själar att tänka på. Sverrir tänker även på sina fienders själar och deras frälsning (kap. 38) och han förlåter också kung Magnús (kap. 97), samt predikar mot fylleriets faror (kap. 104). Sverrirs roll som själasörjare för sina män kommer kanske allra bäst till uttryck under en reträtt över fjällen i full snöstorm. Enligt sagan börjar en del av hans män tala om att hellre ta sitt liv än att 'tåla sådana stora kval'. Då tar Sverrir till orda och påminner dem om att den 'som tar livet av sig själv inte har något hopp om att komma till Gud'. Det är Djävulen som lockar hans ansatta män till sig genom att försöka få dem att ta sitt liv. Istället, predikar Sverrir, är männens umbäranden ett förtjänt straff från Gud för deras synders skull. Lindring kan endast fås genom att böja sig för Gud 'i ödmjukhet och fromhet' (kap. 19–20).

Vad är då traditionellt?

Om nu så mycket av legitimeringen av kungen i *Sverris saga* kan förstås inom ramen för *rex iustus*-ideologin, vad i sagan ger då uttryck för traditionella, norröna värderingar? Att besvara den frågan till fullo är inte möjligt här men jag vill peka på

några punkter. Först och främst höll sig Sverrir till gammal norrön tradition att oäkta födsel inte var något hinder för att kräva rätt till kungskronan. Genomgående framförs 'gammal landslag' som legitimitetsskapande, medan den kanoniska rätten avvisas (kap. 16). Sverrir framställer sig egentligen aldrig som en missionär för något nytt. Istället skall han återskapa det Norge som S:t Óláfr försökte upprätta. Ett traditionellt krigarideal lyser också igenom här och var (eg. kap. 47). Sverrir är inte främmande för att dra i viking och 'härja i Irland eller i de andra länderna i väster' (kap. 27).

Vidare framhåller sagan att man bör följa Sverrir eftersom det kan ge stor heder och innebära beskydd (kap. 99). Alltså är det inte bara för sin själs skull man skall följa Sverrir. Det kan också observeras att kungens retoriska förmåga framställs som ett av hans signum på klassiskt sagavis (se särskilt kap. 89). Nu är knappast god retorisk förmåga något som strider mot ett *rex iustus*-ideal, men betoningen på den retoriska förmågan tyder samtidigt på en kontinuitet från äldre norrön tradition beträffande vad kungen skall besitta för egenskaper.

Bannets betydelse för legitimeringen

Förändrar bannlysningen av Sverrir 1194 hur *Sverris saga* legitimerar kungen? Innan vi försöker besvara den frågan är det viktigt att ha klart för oss att endast en mindre del av sagan behandlar tiden efter bannet och att den delen, liksom tidigare delar av sagan, är helt dominerad av militära skildringar. En genomläsning av den del av sagan som skildrar tiden efter bannlysningen visar samma argument till förmån för Sverrirs legitimitet som före bannlysningen. Det understryks att han är kungason (kap. 133), att han har fått kämpa sig till sitt kungadöme (kap. 121), samt att Gud fortfarande står vid Sverrirs sida (kap. 138). Vidare fortsätter Sverrir att kräva trohet av kyrkans män (kap. 123, kap. 126) och säger sig hellre vilja följa 'S:t Óláfrs lag' än rätta sig efter ärkebiskopens krav (kap. 121). Sverrirs fromhet kommer också fortsatt i dagen (se till exempel kap. 134) och kungen framställs också som förlåtande och som en själasörjare för sina män (kap. 179), samt som en rättvis domare (kap. 138).

Karaktärsdrag som är utmärkande för en *rex iustus* är sålunda dominerande även i slutet av sagan, den del som skildrar den i verkligheten bannlysta kungens sista levnadsår. Inga ideologiska eftergifter görs i sagan på grund av kyrkokonflikten, som istället nedtonas. Betydelsen av ett *rex iustus*-ideal i porträtteringen av kung Sverrir blir extra tydligt då sagan avslutas med en karakteristik av kungen och hans värv som är tydligt färgad av just *rex iustus*-ideologin.

Summering

Jag tycker mig ha kunnat visa att ett *rex iustus*-tänkande i betydande utsträckning använts som en legitimerande faktor i *Sverris saga*. Anledningen till att Sverre Bagge (1996), i sin på många sätt mycket förtjänstfulla studie av kungaideologin i sagan, har kommit till en annan slutsats torde vara att han renodlar det traditionellt norröna i *Sverris saga*, fastän sagan är bärare av både den norröna och den kristet färgade traditionen om en god kung. Med en försiktig tolkning är kungaideologin i sagan en del av en norrön tradition som ges en utpräglat kristen legitimitet genom att anspela på ett *rex iustus*-tänkande. Den kristna ideologin är tydlig: kungen har hela tiden Guds stöd. Han framställs, när det går, som odmjuk och utan traditionellt norrönt självhävdelsebegär. Enligt biblisk förebild sägs Gud ha sänt honom för att störta den

regim som genom högmod vänt sig mot Gud. Sverrir framställer sig i sagan därigenom som en aktiv aktör i historien om mänsklighetens väg till frälsning.

Orsaken till betoningen i sagan på att Sverrir är kungason torde vara att legitim arvsrätt till tronen enligt gammal norsk lag och sedvana är förutsättningen för att han skall kunna utge sig för att göra anspråk på att vara kung av Guds nåde. Sverrir menar sig ansvara för folket inför Gud och ser sig därför som överhuvud för den norska kyrkan. Med en starkt rojalistiskt färgad kungaideologi kräver han att kyrkan skall följa sekulär lag och lyda under kunglig jurisdiktion. Sverrir framställs som en strikt upprätthållare av lagen i sin konflikt med kyrkan medan ärkebiskopen utmålas som lagbrytare. Då Sverrires rike sällan befinner sig i fred kan Sverrir inte ge många exempel på att regera som en sann *rex iustus*. Istället får sagan kompensera detta med att låta skildra Sverrir som en barmhärtig själasörjare i fält när det går.

Jag vill här inte påstå att Sverrir framställs som någon idealtypisk *rex iustus*. Utan tvekan vore ett sådant påstående att gå för långt. Det som jag däremot tycker mig ha påvisat, är att *rex iustus*-ideologin i en rojalistisk tappning, brukas i betydande utsträckning i *Sverris saga* för att legitimera kung Sverrir vid de tillfällen då sagan vill rättfärdiga hans regentskap. I vilken utsträckning detta är banbrytande på nordiskt område är en fråga för en utförligare framtida studie.

Referenser

- Ármann Jakobsson, *Í leit að konungi. Konungsmynd íslenskra konungasagna* (Reykjavík 1997).
- Bagge, Sverre, *The political thoughts of The King's Mirror* (Odense 1987).
- Bagge, Sverre, *Society and politics in Snorri Sturluson's Heimskringla* (Berkeley 1991).
- Bagge, Sverre, *From gang leader to the Lord's anointed: Kingship in Sverris saga and Hákonar saga Hákonarsonar* (Odense 1996).
- Brekke, Egil Nygaard, *Sverresagaens opphav. Tiden og forfattere* (Oslo 1958).
- Gathorne-Hardy, G.M., *A Royal Imposter: King Sverre of Norway* (London 1956).
- Gunnæs, Erik, *Kongens ære. Kongemakt og kirke i 'En tale mot biskopene'* (Oslo 1971).
- Gurevich, Aron J., 'From saga to personality: Sverres saga', i *From sagas to society*, ed. Gíslur Pálsson (London 1992): 77–88.
- Heilström, Jan Arvid, *Kyrkofursten som blev klosterbroder. En bok om ärkebiskop Eskil* (Stockholm 1982).
- Holm-Olsen, Ludvig, *Studier i Sverris saga* (Oslo 1953).
- Holtmark, Anne, *En tale mot biskopene. En sproglig-historisk undersøkelse* (Oslo 1931).
- Indrebø, Gustav (utg.), *Sverris saga etter Cod. AM 327 4°* (Kristiania 1920).
- Koht, Halvdan, *Kong Sverre* (Oslo 1952).
- Krag, Claus, *Sverre. Norges største middelalderkonge* (Oslo 2005).
- Loescher, Gerhard, 'Die religiöse Rhetorik der Sverrisaga', *Skandinavistik* 14 (1984): 1–20.
- Lönnroth, Lars, [recension av Bagge (1996)], *Historisk tidsskrift* 118 (1998).
- Lönnroth, Lars, 'Nordens äldsta självbiografi? Kung Sverres röst i *Sverris saga*', i *Det öppna rummet. Festskrift till Merete Mazzarella den 4 februari 2005* (Stockholm 2005): 135–144.
- Nedkvitne, Arnved, *Mötet med döden i norrön medeltid* (Stockholm 2004).
- Oming, Hans Jacob, *Uforutsigbarhet og nærver. En analyse av norske kongers maktutøvelse i høymiddelalderen*, Acta Humaniora 198 (Oslo 2004).
- Smalley, Beryl, *Historians in the Middle Ages* (Oxford 1984).
- Tobiassen, Torfinn, 'Tronfølge og privilegiebrev. En studie i kongedømmets ideologi under Magnus Erlingsson', *Historisk tidsskrift* 43 (1964): [181]–273.